

MEDİNE ŞEHİR DEVLETİ

Mevlüt Koyuncu*

ÖZET

Kabile anlayışına sahip bir toplumda dünyaya gelen Hz. Muhammed, Mekke dönemindeki risâletinin 13 yılını insanları Allah'a imana davet etmekle geçirdi. Onun bu dönemde devlet kurmak için herhangi bir düşüncesi yoktu. Asıl gayesi de bu değildi. Zaten şartlar da buna el vermiyordu. Ancak ikinci Akabe Bâtındaki Medine'den gelen kabilelerle yaptığı görüşmeler bu ortamı hazırladı. Diğer taraftan Mekke'de Müslümanlara yapılan baskılar artınca Medine'ye hicret başladı. Hz. Peygamber hicret sonrası devlet kurma bazında Medine'de bir takım çalışmalara başladı. Medine'de meskûn kabilelerle yaptığı istişareler olumlu sonuç verince, yazılı bir anayasa hazırlayarak merkezî bir yönetim tesis etti. Bu yönetimin adı daha sonraki dönemlerde "Medine Şehir Devleti" veya "İlk İslâm Devleti" gibi isimlerle adlandırılmıştır. Ortaklaşa oluşturulan anayasaya bakıldığı zaman, kurulan bu devletin bir hukuk devleti olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Muhammed, Medine, Devlet, Din, Anayasa, Toplum.

CITY-STATE OF MEDINA

SUMMARY

Born in a tribal society, the Prophet Muhammad spent his first thirteen years of his prophecy in Mecca with inviting people to believe in God. In this period, he did not have any idea of establishing a state. Besides, the circumstances were not favoured for such an idea. However, his negotiations with the tribes from Medina at the second Aqaba prepared favourable circumstances. On the other hand, when the pressure towards Muslims increased, the migration to Medina began. After the migration the Prophet Muhammad began to start working for establishing state in Medina. When the negotiations with settled tribes in Medina resulted in good consequences, he prepared a written constitution and established a central administration. This administration was called later like

* Doç. Dr. Mevlüt Koyuncu, SAÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

“Medina city state” or “First Muslim State”. Looked to this constitution, it can be said that this state is a state governed by rule of law.

Keywords: *The Prophet Muhammad, Medina, State, Religion, Constitution, Society*

GİRİŞ

Devlet kelimesi, geçirdiği süreç içinde değişik şekillerde tarif edilmiştir. *“Müslümanlar, siyasî olarak örgütlenmiş bir toplumu şehir (site) olarak tanımlama alışkanlığını eski Yunanlılardan almışlardır”*¹. Çünkü Kur’an’da İslâm öncesi krallık yönetimine atıflar yapılırken², İslâm devletinin yapısı veya devlet şekilleriyle ilgili herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir.

Kabile hayatı yaşayan bir toplumda dünyaya gelen Hz. Muhammed, Mekke’deki yaşamı boyunca devlet kurmak için bir çalışma içinde olmamış, ancak risâletinin 13. cü yılında Akabe denilen mevkide Medine’den gelen kabilelerle yaptığı görüşmelerde hicret sonrası kurulacak devletin temellerinin atıldığını söylemek mümkün olmuştur. Nitekim Hz. Muhammed Medine’ye hicret ettikten sonra, şartlar gereği Medine’de meskûn kabilelerin ileri gelenleri ile bir araya gelerek devlet kurma bazında çalışmalar yapmıştır. Bilhassa ayrı dinlere mensup bir toplumda, böyle bir devletin kurulması, ilkel de olsa son derece önemlidir.

İlk İslâm devletinin kurulmasıyla ilgili son dönem araştırmacılarından bazıları³ müstakim çalışmalar yapmışlarsa da, hazırlanan anayasanın tekrar ele alınması, zamanımız açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu sebeple mezkur anayasayı kaynakların verdiği bilgilere dayanarak tekrar ele alıp yeni bir görüş açısından incelemenin faydalı olacağı kanaatındayım. Çünkü bu anayasanın, farklı dinlere ve farklı etnik

¹ Patricia Crone, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Siyasî Düşünce*, (trc., H.Köni), İstanbul 2007, s.4, Kapı yay.

² Bakara, 2/258 *“İbrahim ile, Allah’ın kendisine mülk verdiği kimsenin (Nemrud) Rabbi hakkındaki mücadelesini haber almadın mı? İbrahim: “Rabbim diriltir ve öldürür” dediğinde o: “Ben de diriltir ve öldürürüm” dedi. İbrahim: “Allah güneşi doğudan doğdurur, haydi sen de onu batıdan doğdur?” dedi. Ve kafir şaşırıp kaldı. Allah zalim olan kavme hidayet etmez”*; Yusuf, 12/21 vd. *“Onu satın alan bi Mısırlı, i karısına. “Ona iyi bak belki bize faydası olur. Veya onu kendimize evlat ediniriz” dedi. Böylece Yusuf’u arzda (Mısır) yerleştirdik. Ve ona rüya tabirini öğrettik...”*. (Ayrıca Davud ve Süleyman (A) ve diğer Peygamberlerin kıssalarına da bakılabilir.)

³ Muhammed Hamidullah; Hanefi Palabıyık gibi.

kökenlere mensup insanların bir arada, siyasî bir çatı altında birlikte yaşayabileceklerini gösteren örnek bir çalışma olduğu açıktır. Nitekim zor şartlar altında kurulan İslâm devleti, kişisel hak ve özgürlükleri teminat altına almış, adaleti eşit bir şekilde uygulamıştır. Bu sebeple 622'de kurulan bu devlet on yıl gibi kısa bir zaman sonra bütün Arabistan'ı hâkimiyeti altına almıştır.

Medine Şehir Devleti

Modern manada kullanılan devlet kelimesi, geçirdiği tarihî süreç içinde değişik manalarda kullanılmıştır. Bu sözcük bazen belli bir toprak parçası üzerinde siyasî otoriteyi gerçekleştiren idarî kurumlar silsilesini, bazen de bu kurumları gerçekleştiren ve siyasî olarak örgütlenerek bir araya gelen toplumu ya da yönetim biçimini ifade etmiştir. İlk dönemde Müslümanlar, siyasî yapılanmayla bir araya gelen topluma şehir (site) devleti adını vermişler, bunu da eski Yunanlılardan almışlardır⁴. Zira Kur'an'da İslâm devletinin ne şekilde kurulacağı ve bu devletin teşkilatı ile ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Devlet yapısıyla ilgili herhangi bir işaretin olmaması insanlığın terakkisiyle ilgili olmalıdır. Çünkü zaman ve mekân değiştikçe devlet sisteminin ve bu devletin müesseselerinin de zamanın ihtiyaçlarına göre değişmesi gerekmektedir⁵. Aynı zaman da Hz. Peygamberin bu konudaki yani ilahî vahye dayanmayan uygulamaları Müslümanları bağlayıcı nitelikte değildir. Bu ve benzeri sistemlerin geliştirilmesi ve çağın icaplarına göre yeniden tanzim edilmesi insanlığın çalışmalarına bırakılmıştır.

Devlet anlayışına sahip olmayan bir toplumda dünyaya gelen Hz. Muhammed, Mekke'de kendisine "*Yaratan Rabbinin adıyla oku*"⁶ vahyinin gelmesinden sonra geçirdiği 13 yıl boyunca, insanların inanç yönleriyle uğraşmış ve onları Allah'a imana davet etmişti. O Allah'la kullar arasında sadece elçilik görevini yapıyordu. Çünkü O bir Rasul'dü. Nitekim Kur'an onu bir Rasul olarak ifade etmektedir: "...*Seni insanlara bir Rasul olarak gönderdik*"⁷. Bu itibarla bu dönemde Hz. Muhammed'in ne devlet başkanlığı, ne de devlet kurmak için herhangi bir düşüncede olduğunu söylemek oldukça zordur. Nitekim Mekkeli Müşrikler

⁴ P. Crone, s.3-4.

⁵ Mehmed Niyazi, *İslâm Devlet Felsefesi*, İstanbul 2007, s.46, Ötüken yay.

⁶ Alak, 96/1.

⁷ Nisa, 4/79.

putlarına dil uzatmaması kaydıyla kendisine krallık teklif ettikleri zaman, Hz. Muhammed: “Güneşi sağ elime ve ayı da sol elime verseniz, ben yine de bu işe devam edeceğim”⁸ diyerek cevap vermekle iktidar peşinde olmadığını açıkça ortaya koymuştu. Zaten Mekke’de ne siyasî idareyi elinde bulunduran bir devlet vardı, ne de Müslümanlar sayı bakımından böyle bir güce de sahiptiler. İslâm devletinin ortaya çıkışına etki eden en büyük âmilin Akabe Bâtı olduğu görülmektedir. Öyleyse kısa da olsa Akabe bîatları hakkında bir hatırlatma yapmak uygun olacaktır.

Müslümanlar, Mekke’de her türlü işkence ve zorluğa göğüs gererek yaşamlarını sürdürüyorlardı. Ancak Hz. Muhammed, başka kabilelerin İslâm’ı kabul ederek kendilerine yardımcı olabileceklerine inandığı için, Hac görevini yapmak üzere Mekke’ye gelen çevre kabileleriyle buluşarak onlara İslâm’ı anlatıp ikna etmeye çalışıyordu. Nitekim miladî 620 yılında Hac için Yesrib’ten⁹ gelen, ikisi Evs’li ve onu Hazreç’li kabilelerine mensup kimseler Mekke’nin dışında Akabe denilen yerde, Hz. Muhammed’le buluşarak ona bîat edip sadâkat yemini yaptılar. Ayrıca Müslümanları Medine’ye davet ederek şöyle dediler: “Gerek sıkıntı ve müzâyaka ve gerekse sevinç ve surûr halinde (öz) dinlemek ve itaat etmek (başta gelir). Ve (sen) bizzat bizim üzerimizde bir tercihe sahip olacaksın. Ve biz emretme yetkisini taşıyan âmire –bunu kim elinde bulundurursa bulundursun- itiraz ve muhalefette bulunmayacağız. Allah yolunda, bizi küçük gören ve horlayan hiçbir kimsenin bizi ayıplamasından çekinmeyeceğiz. Allah’a hiçbir şeyi şirk koşmayacağız, hırsızlık etmeyeceğiz, zinâyaya yaklaşmayacağız, asla çocuklarımızı öldürmeyeceğiz, aramızda hiçbir iftirada bulunmayacağız ve senin hiçbir iyi hareketinde sana karşı itaatsızlık etmeyeceğiz”¹⁰. Çünkü Medine’de siyasî ve merkezi bir otorite yoktu. Aralarında kan davaları oldukça yaygındı. Kabileler aralarında barış istiyorlardı. Bunu da gerçekleştirecek kişinin Hz. Muhammed olduğuna inanmışlardı. Ertesi yıl ikisi kadın 73 Müslüman, aynı yerde Hz. Muhammed’le buluştular ve Hz. Peygamber’e bîatlarını yenilediler. Bunun üzerine Hz. Muhammed, kabilelerine karşı sorumlu olmak üzere dokuzu Hazreç’ten, üçü Evs’den

⁸ İbn Hişam, *İslâm Tarihi Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, (trc., Hasan Ege), İstanbul 1985, I, s.353.

⁹ Yesrib, Müslümanların Mekke’den hicret ederek gelip yerleştikleri ve İslâm devletini kurdukları bir kasabanın adıdır. Daha sonra buraya Medine adı verilmiştir. Hatta Hz. Muhammed sağlığında Medine sözcüğünü Yesrib için onurlandırıcı olarak kullanmıştır. Zamanla Yesrib ismi unutulup Medine adıyla anılmaya başlamıştır. Bk. Bernard Lewis, *İslâm’ın Siyasal Söylemi*, (trc., Ünsal Oskay), Ankara 2007, s.49.

¹⁰ Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku’s-Siyâsiyye*, (trc., Vecdi Akyüz), İstanbul tz, s.51-55; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (trc., S.Tuğ), İstanbul 1991, I, s.152-154, İrfan yay.

olmak üzere on iki kişiyi (Nakîb) temsilci seçti. Bunlara başkan olarak da, Ebû Umâme Es'ad b. Zûrâre'yi tayin etmek¹¹ suretiyle Medine'de kurulacak olan devletin ön hazırlıklarını yapmış ve ileride kendisine yardım edecek kişileri de şimdiden tespit etmiş oluyordu. İşte siyasî, askerî ve ictimâî hususları ihtivâ eden "Akabe Bîati", kurulacak olan İslâm devletinin gerçek anlamda bir ön anlaşmasını oluşturuyordu¹². Bu itibarla muhtemel Medine'de kurulacak olan site devletinin temelleri Akabe'de atılmış oluyordu. İslâm devletinin esaslarını ortaya koyan bu karşılıklı anlaşma "İctimaî Mukavele" olarak da değerlendirilmiştir¹³. Nihayet Hz. Muhammed, Medinelilerin peş peşe üç defa yaptıkları Akabe Bîatlarından sonra, Müslümanlara Medine'ye hicret etmelerini istedi. Böylece Hz. Muhammed, Mekke döneminin son yılında İslâm Dini'nin yayılmasını hem dinî yönden, hem de siyasî yönden ele almış oluyordu. Diğer taraftan Medine'de gelişen İslâm toplumu da sadece dinsel bir topluluk olmayıp, aynı zamanda siyasal bir topluluk vasfını kazanıyordu. Dinî topluluğun Peygamberi olan Hz. Muhammed, aynı zamanda yeni kurulacak devletin başkanlık görevini de üstlenecekti¹⁴.

Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiği zaman, Medine halkı kabileler halinde yaşıyorlardı ve merkezî bir idareden de yoksundular. Ayrıca kabileler arasında kan davaları oldukça yaygındı. Diğer taraftan Medine'de meskûn insanlar arasında din birliği de yoktu. Değişik dinlere mensuptular. Bunlar: Müslümanlar, Hristiyan Araplar, Yahudiler ve çok az sayıda da olsa putperestler idi. Medine'de meskûn toplam insan sayısının 10 bin civarında olduğu, ekseriyetini gayri müslimlerin oluşturduğu bilinir¹⁵. Her topluluk bir diğerinden birkaç kilometre uzaklıkta mahalle veya köyde oturuyordu. Evler genellikle kerpiçten yapılmış olup iki katlı idi. Her kabilenin belli sınırları vardı. Herhangi bir tehlike esnasında iki veya üç katlı olarak yaptırdıkları kulelere sığınarak kendilerini müdafaa edebiliyorlardı¹⁶.

¹¹ *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s.55; *İslâm Peygamberi*, I, s.157-158.

¹² Muhammed Ammara, *Laiklik ve Dini Fanatizm Arasında İslâm devleti*, (trc., A.Karababa-S.Barlak), İstanbul 1991, s.332.

¹³ *İslâm Peygamberi*, II, s.872.

¹⁴ Hüseyin G. Yurdaydın, "Devlet ve Din, Halifelik ve Laiklik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XXVI, 1983/26, s.175.

¹⁵ *İslâm Peygamberi*, I, s.183.

¹⁶ Muhammed Hamidullah, *İlk İslâm Devleti*, (trc., İ.S.Sırma), İstanbul 1992, s13-14.

Siyasî bir teşkilata sahip olmayan kabilelerin başında bir reis olup mensubu bulunduğu kabileyi “şûrâ”da alınan kararlara göre idare ediyordu. Reisin kural koyma yetkisi yoktu. Kabile arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözmek, ihtiyaç sahibi kimselere yardım etmek Reis’in aslî görevleri arasında idi. Genellikle kabilenin maddî yönden en zengini, toplum içinde hürmete en lâyık olanı, şeyh olarak seçilerek, mensubu olduğu kabileyi temsil ediyordu¹⁷.

Hz. Muhammed’in Medine’de Devlet Kurma Bazında Yaptığı Çalışmalar

a- Ensâr ve Muhâcirîn Kardeş İlân Edilmesi

Hz. Muhammed Medine’ye hicret edince, “Mescid-i Nebî” ve etrafına Hz. Peygamber’e ait odalar inşâ edilinceye kadar 7 ay gibi bir zaman Ebû Eyyub Halid b. Zeyd el-Ensârî’nin evinde misafir olarak ikâmet etti¹⁸.

Hz. Muhammed, “Müslümanlar kardeştir”¹⁹ ayetine istinâden, Medine’ye hicretinden beş ay sonra, Medine’de ilk anlaşmayı, Enes b. Malik’in evinde Mekke’den gelen (Muhâcîrler) ile, Medineli (Ensâr) ailelerin başkanlarının katıldığı bir toplantıda gerçekleştirerek aralarında samimi bir işbirliği oluşturdu ve aileleri tek vücut haline getirdi. Nitekim Medineli her bir aile reisi, bir muhâcîr ailesini yanına alarak, beraber çalışıp kazanacaklar ve kazançlarını aralarında paylaşacaklardı. Hatta biri diğere mirasçı olabilecekti. Hz. Peygamber, kabul edilen bu öneriden sonra hicret eden Mekkelileri Medinelilerin yanına yerleştirdi. Bu kardeşliği gerçekleştirenlerin sayıları hakkında değişik bilgiler verilmiştir²⁰. Nitekim tesis edilen kardeşliğin ne kadar samimi olduğu hususu Kur’an’da şöyle ifade edilmiştir: “*Daha önceden Medine’yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret halinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih*

¹⁷ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî Kültürel-Sosyallslâm Tarihi*, (trc., İ.Yiğit-S.Gümüş), İstanbul 1991, I, s.73-74; P.Crone, s.18.

¹⁸İbn Hişam, II, s. 164-165; *İslâm Peygamberi*, I, s.179.

¹⁹ Hucurat, 49/10.

²⁰ *İslâm Peygamberi*, I, s.181; Celaleddin Vatandaş, *Hz. Muhammed’in Hayatı İslâm Vevleti-Medine Dönemi-*, İstanbul 2007, II, s.34-35, Pınar yay. (M.Hamidullah aile sayısını 186 verirken, C.Vatandaş bu sayıyı 50 olarak zikreder).

ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”²¹ Bu akd edilen kardeşlik maddî ve manevî her türlü hukuku kapsıyordu²². Bu durum Bedir savaşına kadar devam etmiş, Bedir galibiyetinden elde edilen ganimetlerle Muhâcîrlerin ekonomik durumlarındaki iyileşmeden sonra, Muhâcîrlerin, Ensâr’a mirasçı olma hakkı Enfal suresindeki ilgili ayetle kaldırılmıştır²³. Çünkü Bedir savaşında elde edilen ganimetler, bu savaşa iştirak eden gaziler arasında taksim edilince, muhâcîrlerin ihtiyaçları bir ölçüde karşılanmıştı. Bu uygulamayla Hz. Muhammed’in, Müslümanlar arasında içtimâî birliği tesis etmek, kabile hayatının temelini teşkil eden, kan bağıyla oluşan akrabalığı ikinci plânda tutmak, Müslüman aileler arasındaki sosyal ilişkileri geliştirmek, dâhilî ve haricî düşmanlara karşı güçlü bir toplum oluşturmak istediği anlaşılmaktadır. Böylece Hz. Peygamber’in tesis ettiği “*Din Ümmeti*”, aynı inanç sistemine bağlı Mü’minlerin oluşturduğu bir topluluk olup, kan bağına dayanan kardeşlikten daha da ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Nitekim bu husus daha sonraki dönemlerde de değişik ırklara mensup olan insanlar arasında birleştirici rolünü etkin bir şekilde devam ettirmiştir. Ancak Ümmet sözcüğü İslâm öncesi eski Sami dillerinde de kullanıldığı bilinmektedir. Bu terimin, klasik İslâm literatüründe, hem dinsel, hem de etnik anlamda kullanıldığı ifade edilmektedir. Bununla beraber son dönem Müslüman yazarları, etnik ayrılıkları bir kenara bırakarak, inanç yönünü göz önünde bulundurup “*İslâm Ümmeti*” terimini kullanmışlardır²⁴.

b- Medine Sınırının Tespiti

Hz. Muhammed, Medine’de meskûn olan insanlar arasında siyasî birliği sağladıktan sonra, şehrin sınırlarının tespit edilmesi gerektiğini düşündü. Bunun için de Ka’b b. Malik’i görevlendirdi. Çünkü sınırları belli olan toprak parçası ancak vatan olabilirdi. Kâ’b b. Mâlik, Medine merkez olmak üzere 12 millik bir dairevî hudut çizerek yeni kurulacak olan devletin sınırlarını belirledi. Böylece Medine’nin hudutları Harem bölgesi

²¹ Haşr, 59/9.

²² “İman edip hicret edenler, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad eden, onları barındırıp yardım edenler, işte bunlar mirasta birbirlerinin dostlarıdır”. Enfal, 8/72.

²³ “...Bir de akraba olanlar, Allah’ın hükmüne göre, mirasta birbirlerine daha yakındır”. Enfal, 8/75.

²⁴ B.Lewis, s.47-48.

olarak ilân edildi²⁵. Kâ'b b. Mâlik, bu konudaki çalışmasını şöyle ifade eder: “*Rasulüillah beni Medine'nin hudutlarını belirlemek için görevlendirdi. Sınırları belli etmek için de belirli yerlere işaretler koymamı söyledi. Ben de bu işaret taşlarını Zâtu'l-Ceyş, Muşeyrib, Mahîd tepeleri ile Hufeyyâ, el-Uşeyre, Teym yükseklikleri üzerine diktim*” deyip, Medine'nin kuzey ve güneyindeki Sevr'e ve Ayr dağları arası ile insanların meskûn olduğu doğu ve batı arasında kalan ovaları kast ederek²⁶ devletin sınırlarını belirlemiş ve tespit etmiş oldu. Böylece bu sınırlar arasında kalan topraklar, Medine şehir devletinin hâkimiyetinde olup, Medinelilerin ana vatanını oluşturuyordu.

c- Medine'de Yapılan İlk Nüfus Sayımı

Şehir savunmasında önemli olan sınır tespitini yaptıran Hz Peygamber, kendisinden önceki bazı peygamberlerin yaptıkları gibi, “*Nâs'dan, Müslümanlığımı sözü ile açıklayan kimseleri bana yazınız*”²⁷ diyerek Medine'de bir nüfus sayımı yaptırtarak Müslümanların sayısını tespit ettirmişti. Yapılan sayıma göre ortaya konan rakamlar (500, 600-700,1500)²⁸ olarak farklılık göstermektedir. Müslüman olanların toplam sayısı 1500 kişi olarak kabul edilirken, 600-700 arasındaki sayılar erkeklere, 500 sayısı ise eli silah tutan muhariplere ait olduğu bildirilir²⁹. Biz burada bu sayıların tespitiyle, Hz. Peygamber zamanında bir nüfus sayımının yapıldığını anlamış bulunuyoruz. Nüfus sayımının ne zaman yapıldığı hususunda değişik görüşler vardır. Bunlar; 3/625 yılında Uhud Muharebesine çıkıldığı zaman, 5/627 yılında hendeklerin kazıldığı esnada veya Hudeybiye seferine çıkılacağı sırada gerçekleştirildiği bildirilir³⁰. Son dönem araştırmacılarından M. Hamidullah ise, hicretin birinci yılında, Ensâr ile Muhâcîrler arasında Kardeşlik Anlaşması icra edildikten sonra gerçekleştirildiğini ifade eder³¹. Hz. Muhammed'in Medine'deki kuracağı devlet göz önünde tutulacak olursa, her şeyden önce bu şehirde yaşayan insan sayısının tespiti, düşmana karşı alınacak tedbirler ve Müslümanların gücünün bilinmesi açısından oldukça önemli

²⁵ *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s.73-74; M.Ali Kapar, *Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri*, İstanbul 1993, s.145.

²⁶ *İslâm Peygamberi*, I, s.194.

²⁷ M.Tayyib Okıç, “İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı”, *AÜİFD*, sayı VII. Ankara 1958-59, s.11-13.

²⁸ *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s.75.

²⁹ M.Tayyib Okıç, a.g.m., s.14-15.

³⁰ M.Tayyib Okıç, a.g.m., s.15.

³¹ *İslâm Peygamberi*, I, s.183; *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s.74.

olduğu için, M. Hamidullah'ın görüşünü kabul etmemiz en uygunu olacaktır. Bir devletin kurulabilmesi için nüfusun az veya çok olması o kadar önemli olmamakla beraber, illa ki asgarî ölçüde bir nüfusa ihtiyaç olduğu için her şeyden önce nüfusun ne kadar olduğunun tespit edilmesi akla en uygun olanıdır.

d- Anayasanın Hazırlanması

Medine'de Müslümanlar arasında birlik ve beraberliği sağlayan Hz. Muhammed, Medine'de meskûn diğer kabilelerle de sulh içinde yaşamak istemişti. Bunun için Müslim ve gayri Müslim arasında sosyal ilişkileri düzenleyen ortak noktaların tespit edilip, vahyî esaslar da göz önünde bulundurularak, toplumun düzenini sağlayacak olan Anayasanın alt yapısının oluşturulması ve bunun üzerinde çalışılması gerekiyordu. Diğer taraftan Medine'nin, yalnız Mekkeli müşrikler ve çevre kabilelere karşı değil, aynı zamanda dönemin iki süper gücü olan Bizans ve Sasaniilere karşı da savunulması için bazı tedbirlerin alınmasına ve bazı müesseselerin kurulmasına ihtiyaç vardı. Çünkü Orta Arabistan'ın kuzey kısımları Bizans ve Sasani devleti hâkimiyetinde bulunuyordu. Bu bakımdan kuzeyden ve güneyden gelebilecek her türlü tehlikelere karşı tedbir alınması gerekiyordu. Bu sebeple Hz. Muhammed, Muhâcîr ve Ensâr ile Medine'deki Arap kabileleri ve Yahudilerin ileri gelenlerini Enes b. Malik'in evinde topladı. Bütün bu inanç farklılıklarına rağmen aynı şehirde beraberce nasıl yaşanabileceği hususunda adlî, siyasî, askerî, sosyal ve ekonomik düşüncelerini ortaya koyarak istişarelerde bulundu. Yapılan görüşmeler sonunda Medine'de bir şehir devletinin kurulması hususunda ittifak edildi. Buna göre ileride detaylı bir şekilde ele alınacağı üzere, her kabile iç işlerinde serbest olacak, yalnız Medine'nin savunması müşterek yapılacak, ayrıca çözülemeyen hukukî meselelerde merkezî otoriteye müracaat edilecekti. Kabul edilen bu fikirler doğrultusunda bölgede yepyeni bir dönem başlamış oluyordu. Böylece İlk İslâm devletinin temelleri Medine'de gerçekleştirilmiş ve belki de dünyada ilk defa yazılı bir anayasa ortaya konulmuş oluyordu³². Bu metin son defa Bint-i Haris'in evinin önündeki bir ağacın altında tekrar ele alınarak

³² İbn Hişam, II, s. 172; İmâmüddîn Ebû'l-Fidâ b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1973, III, s.224-225; *İslâm Peygamberi*, I, s.188-189; M.Hanefî Palabıyık, "Hz. Peygamber'in Devlet Kurma Faaliyeti", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2002, sayı 17, s.110.

metne son şekli verildi ve Hz. Peygamber'in nezdinde kalması uygun bulundu. Hz. Peygamber de onu korumak üzere Hz. Ali'ye teslim etti³³.

Bu çalışmayla orta Arabistan'da bir inkılâp gerçekleştirilmiştir. Çünkü o dönemde Arabistan'a hâkim olan kabile yapısında sosyal ve hukukî değişimler yapılmış olup, aynı zamanda bu anayasa ile insanlık tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır.

Medine'de yaşayan, bilhassa bu siyasî yapılanmaya iştirak eden Müslim ve gayr-i Müslim her kabilenin onayı ile gerçekleştirilen bu anayasa 47 maddeden oluşmuştur³⁴. Ancak anayasanın 12,25,36,37,ve 45. maddeleri ikişer konuyu ihtivâ ettikleri düşünülürse konu edilen anayasa 52 maddeye ulaşır. Mezkûr anayasanın maddelerini teker teker ele almak yerine, genel olarak konularına ve özelliklerine göre değerlendirilmesi uygun görülmüştür. Öyleyse hicretin birinci yılında ortaya konan bu anayasayı öncelikle iki bölüme ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi yani 1-23. maddeler Müslümanlarla ilgili konuları, 24-47. maddeler de Yahudilerle ilgili konuları ihtivâ eder. Genel olarak 47 veya 52 maddeden oluşan bu anayasaya göre, gerek Müslümanların gerekse Yahudilerin karşılıklı birtakım sorumlulukları üslenedikleri görülür.

Medine Site Devleti Anayasası'nın ihtivâ ettiği hususlar:

Medine anayasasının 1. ve 2. maddelerine göre bu siyasî yapılanmada yer alan insanları inançları yönünden iki grupta ele almak mümkündür. Devleti oluşturan bu insanlardan Allah'a ve Hz. Peygamber'e inananların oluşturduğu topluluğa "*Din Ümmeti*", diğerleri ise Medine Anayasası vasıtasıyla birbirlerine bağımlı olan, ayrıca Medine Müslümanlarını da içine alan "*Siyasî Ümmet*"tir. Yani Medine devleti vatandaşlarıdır. Bu itibarla "*Siyasî Ümmet*" kavramı, "*Din Ümmeti*" kavramından daha şumullüdür. Çünkü "*Siyasî Ümmet*", İnanan ve inanmayan, Müslim ve gayr-i Müslim insan topluluklarını ihtivâ etmektedir. Bu topluluğu birbirine bağlayan temel esas "*iman*" değil, bilakis "*vatandaşlık*" ilkesidir³⁵. Ayrıca 1. maddede Allah'a ve Hz. Peygamber'e inanan insanlar, "*Mü'minler*" ve "*Müslümanlar*" olarak iki şekilde ifade

³³ C. Vatandaş, II, s.44.

³⁴ *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 66-71; *İslâm Peygamberi*, I, s. 202-210.

³⁵ Muhammed Ammara, s.106-107.

edilmiştir. Nitekim Kur'an, Mü'minle Müslüman arasındaki farkı açıkça şöyle ortaya koymuştur: *"Bedeviler "inandık" dediler. De ki, siz iman etmediniz, ama "İslâm olduk" deyin Henüz iman kalplerinize yerleşmedi..."*³⁶. Mü'min de şöyle tarif edilmiştir: *"Mü'münler ancak o kimselerdir ki, Allah'a ve Peygamberine inandıktan sonra şüpheye düşmemişler ve mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad etmişlerdir. İşte onlar sadıkların ta kendileridir"*³⁷.

3-11 Maddelerinde ise Medine toplumunu oluşturan kabileler birer birer zikredilerek her birinin borçlanma ve alacaklı durumlarda yeni oluşturulan anayasada belirtilen hususlara riayet etmeleri ifade edilir.

12/a Maddesinde belirtildiği üzere, Mü'minler kendi aralarında sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı gerçekleştirerek, borçlu olan, diğer Mü'minler tarafından borçtan kurtarılacaktır.

13. Maddede Mü'minlerin, kendi aralarında çıkabilecek herhangi bir haksızlık veya bozgunculuk hareketi karşısında, velev ki bunu yapan kendi yakınlarından biri dahi olsa, ona karşı birlikte hareket edilmesi gerektiği bildirilir.

15. Maddede belirtildiği üzere, Mü'minler birbirlerine karşı şefkatli, saygılı olacak, fakat haksızlığa ve zulme karşı ortak tavır alarak beraberce mücadele edeceklerdir.

16. Madde ile insanlar arasında herhangi bir ayırım yapılmadan, herkese eşit bir şekilde adalet götürülerek ve zulüm yapılmaksızın, karşılıklı yardımlaşma prensibine uyularak Yahudilerin bu siyasî teşkilata girebilmelerine imkân tanınmıştır.

17.18. ve 19. Maddelerde, iç emniyet ve güvenin sağlanması ve düşmana karşı vatanın savunulması gerektiği zaman, askerî hizmetin eşit olarak herkes tarafından yerine getirileceği, ayrıca fertlerin uğrayacağı maddî zararların karşılanması için, harcamalara herkesin katkıda bulunma mecburiyeti getirilmiştir.

³⁶ Hucurat, 49/14.

³⁷ Hucurat, 49/15.

23. ve 42. Maddelerde, gerek Medinelî Müslümanlar, gerekse Müslümanlarla Yahudiler arasında çıkan her türlü ihtilaf ve adlî meselelerin halli kendi aralarında olmayıp, problemlerin çözümü için hüküm mercinin Hz. Muhammed olduğu belirtilir.

24-35 Arasındaki maddeler, tüm Yahudi kabileleriyle, Müslüman Arap kabilelerinin hizada ve seferde sahip olacakları hakları ihtivâ eder.

25. Maddeye göre, din ve inanç özgürlüğü yalnız Müslümanlara değil, gayri Müslimlere de tanınıyordu. Böylece Yahudiler herhangi bir baskı altında kalmadan dinlerini açık bir şekilde yaşayabileceklerdi. Dini özgürlük açısından oldukça önemli olan bu durum, anayasada belirtilen bu maddeyle teminat altına alınmış oluyordu.

36. Maddeye göre, Yahudi kabilelerinden herhangi biri, Müslümanların çıkacağı sefere iştirak edebilmesi için, Hz. Muhammed'in buna müsaade etmesi gerekiyordu.

37, 38, 24, 44. Maddelerde, Medine'ye saldırı olur ve şehrin müdâfâsı gerekirse, veya herhangi bir savaşın çıkması halinde, herkesin savaş masraflarını kendilerinin karşılayacağı, ayrıca savaş açanlara karşı birbirlerine yardım edecekleri ve müttefikine karşı savaş açamayacağı ifade edilir. Ancak 45. maddeye göre, dinî sebeplere dayanan bir saldırı anında, biri diğerine yardım etme mükellefiyetinde olmayacaktır. Ayrıca 37. Maddede belirtildiği üzere, Medine şehir devletine üye olan kabileler, bu devletin almış olduğu kararlara uymak zorundadır. Hiç kimse müttefikine karşı suç işleyemez.

36, 40,41. Maddelere göre, yabancılara emân hakkı tanınması, harp esirleri için fidye-i necât ve kan diyetinin ödenmesi gibi eski teamüller Yahudilere de tanınıyordu. Ancak 43. maddeye göre, Yahudiler Mekkeli Müşriklere emân hakkı tanımayacaklardı.

Medine anayasasınının 46 ve 47. Maddeleri, Medine'de meskûn herkesi kapsamı içine alarak, birlikte ve özgürce yaşamalarını mümkün kılacak toplumsal ilişkilerin iyi bir şekilde devam etmesini, hizada ve seferde

bulunan insanların güven içinde olduklarını ifade ederek son bulmaktadır³⁸.

Böylece kişilerin vazgeçilmez haklarından olan yaşama ve inanç özgürlüğü, hatta insanlık onuru muhafaza altına alınmış oluyordu. Ayrıca sosyal yaşamda vatandaşla devlet arasında yaşanacak olan her türlü münasebetler anayasada yerini buluyor ve bu prensipler Medine toplumunun ekseriyeti tarafından da benimseniyordu.

Medine Anayasasının maddelerinden de anlaşılacağı gibi Hz. Muhammed'in, hem peygamberlik, hem de devlet başkanlığı vasfı bulunmaktadır. Böylece siyasî otorite ile dinî otorite bir kişide toplanmış oluyordu. Müslümanlar açısından Hz. Peygamber, Allah'tan aldığı emir üzerine yeni bir kanun koyabilir, İslâm'la çelişki halinde olan bir kanunu kaldırabilir veya değiştirebilir, İslâm'la çelişmiyorsa yürürlükte bırakabilirdi³⁹. Görüldüğü gibi Hz. Peygamber, yasama, yürütme ve yargıyı elinde bulundurmuştur. Çünkü Orta Arabistan'daki insanların idaresi kurumlarca değil, bilakis şahıslar tarafından yürütülüyordu. Bu durum belki de dönemin kendine has bir özelliği idi. Nitekim kabile hayatı yaşanan bir dönemde, kabileler üssü teşkilatlanmanın şartları henüz mevcut değildi. Bu bakımdan Hz. Muhammed ve Hulefâi Râşidîn dönemlerinde din ile siyaset bir bütün olarak ele alınmıştır. Böylece devlet başkanı olan kimse hem dini, hem de devleti temsil etme yetkisine sahip oluyordu. Bu durumun yani, İslâm'ın siyasal düşüncesi ile İslâm'ın devlet anlayışının, daha sonraki dönemlerde yanlış anlaşılarak "teokratik" ve "diktacı" olduğu görüşleri ileri sürülmüştür. Bu husus teokrasinin tanımına göre değişiklikler arz etmiştir.

Teokrasi Tanrı düzeni, dinî hâkimiyet anlamlarında kullanılan Yunanca bir kelimedir. Ayrıca Teokrasi, Allah'ın yeryüzündeki vekilleri olan ve siyasî düzeni ellerinde bulunduran din adamları tarafından, Allah adına dünya işlerinin dinî kurullarla yönetildiği devlet şekli olarak da tarif edilebilir. Teokrasi ile yönetilen ülkelerde bütün düzenlemeler ve hukuk sistemi din tarafından, din adamları vasıtasıyla yapılmaktadır. Aslında Hz. İsa'nın getirdiği dinde de böyle bir teokrasi anlayışı yoktur. Ancak

³⁸İslâm Peygamberi, I, s.190-200; M.Abid Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, (trc., V.Akyüz), İstanbul 1997, s.182-187; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I, s264-269.

³⁹Muhammed Hamidullah, *İslâm Anayasa Hukuku*, (Editör, V. Akyüz), İstanbul 1995, s.163, Beyan Yay.

Ortaçağ Hıristiyan din adamlarının otorite ve siyasî hâkimiyeti ellerinde tutmak için ortaya koydukları devlet şeklidir. Bu düzen o dönemde Hıristiyan din adamlarına mutlak itâat ve teslimiyeti doğurmuştur⁴⁰.

Bu kısa açıklamadan sonra eğer teokrasi deyince ortaçağda kilisesinin yönettiği bir devlet kast ediliyorsa, İslâm'ın böyle bir devlet anlayışına sahip olmadığı ve böyle bir teokrasi anlayışıyla devleti yönetmediği açıktır. Çünkü İslâm'da ruhban sınıfı yoktur. Ayrıca Allah ile kul arasında aracılık görevini üstlenen herhangi bir ne rahiplik kurumu, ne de piskoposluk kurumu yer almaktadır. Hz. Peygamber'in kurduğu devlet şekli her ne kadar teokrasi gibi görünse de, bu teokrasiden oldukça farklılıklar göstermektedir. Çünkü Kur'an karar verme hakkını toplumun belli bir elit tabakasının eline değil, toplumun bizzat kendisine yüklemiştir⁴¹. Nitekim Kur'an'da "Onların (Mü'minlerin) işleri karşılıklı istişare ile halledilecektir"⁴². "...İş hakkında karar verirken onlara (Mü'minlere) danış..."⁴³. Bu ayetlerde açıkça görüldüğü gibi asl olan toplumun kendisidir. Böylece İslâm öncesi kabile hayatında var olan bir prensip yani "Şurâ" sistemi, Hz. Peygamber döneminde aynen benimsenerek daha da geliştirilmiş olup, ancak siyasî bir kurum haline getirilememiştir. Hz. Peygamber döneminde uygulanan bu sistemin dayanağı toplum olduğu için, son dönem araştırmacılarından Fazlur Rahman onu "Demokratik bir kaide ve süreçtir, çünkü dayanağı toplumdur. Günümüzde en etkili ve geçerli şurâ tarzı, seçilmiş temsilcilerin devlet işlerini yürüttükleri temsili bir yönetim kurumudur" diyerek ifade etmiştir⁴⁴. Ne acıdır ki insanların yönetime katılımını sağlayan bu sistem, daha sonraki dönemlerde geliştirilememiştir.

⁴⁰ Bernard Lewis, s. 43-44; M.Niyazi, s.128-129. (Hıristiyanlığın ortaya çıktığı dönemde din devlet ilişkisi kısaca şöyle idi: bir tarafta herhangi bir dini inanca sahip olmayan Roma İmparatoru Sezar'ın başkanı olduğu devlet, diğer tarafta Hıristiyanlığı yaymaya çalışan Hz. İsa ve Havarileri vardı. Bu dönemde devlet ile din arasında amansız bir düşmanlık söz konusu idi. Bilhassa devlet, Hıristiyan dinini kendi açısından tehlikeli bulduğu için ona karşı savaş açmıştı. Bu durum I. Konstantin'in Miladî 312 yılında Hıristiyanlığı Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olarak kabul etmesine kadar devam etti. Böylece devletin içinde bir devlet oluştu. Hatta devletin de üstünde, manevî hayata hâkim, toplumsal, iktisadî ve siyasî hayata da son derece etkili olan Katolik Kilisesinin kurumsallaşmasına zemin hazırladı. Bk. M.Abid Câbirî, *Çağdaş Arap-İslâm Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*, (trc., A.İhsan Pala-M.Şirin Çıkar), Ankara 2001, s.95, Kitâbiyât yay.).

⁴¹ Fazlur Rahman, *İslâmî Yenilenme Makaleler I*, (terc., Adil Çiftçi), Ankara 2004, s.118-120, 133.

Ankara Okulu yay.

⁴² Şurâ, 42/38.

⁴³ Al-i İmran, 3/159.

⁴⁴ *İslâmî Yenilenme Makaleler I*, s.119.

Diğer taraftan İslâm devletinin temel kaynaklarında⁴⁵ devlet başkanı ile dinî liderliğin tek kişide bulunacağına dair her hangi bir hüküm bulunmamaktadır. Ayrıca devlete ve yönetime ait olan düzenlemeler de yönetenlere bırakılmıştır⁴⁶.

Sonuç

Hz. Muhammed Medine'ye hicretten sonra hem dini lider, hem de siyasî lider olarak tebârüz etmiştir. Hz. Muhammed, Medine'de meskûn kabilelerle hoşgörü içinde birlikte yaşayabilecekleri bir devleti kurmakla, adaletin eşit bir şekilde uygulanmasını, hak ve hürriyetlerin teminat altına alınmasını gerçekleştirmiştir.

Diğer taraftan Hz. Muhammed'in ortaya koyduğu bu anayasa, kabileler arasındaki meselelerin hal edilmesine, değişik inançlara sahip olan insanların karşılıklı güven anlayışı içinde ortak noktalarda birleşip, aralarında mutâbakatın sağlanması sonunda, birbirleriyle işbirliği yaparak bir arada yaşamalarına, hatta siyasî bir birlik oluşturmalarına, toplumsal ve sosyal barışın gerçekleşmesine, ayrıca hür düşüncenin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Ancak zikredilen anayasa hiçbir zaman Kur'an ahkâmı gibi olmamıştır. Bu anayasanın, zamana ve zamanın şartlarına göre değişikliğe uğraması, veya yeni düzenlemelerin yapılması her zaman mümkün olmuştur.

Hz. Muhammed'in, Medine'de meskûn insanların ortak ihtiyaçlarından doğan birbirleriyle olan münasebetlerini bir takım yasalarla düzenlemesi, ülke sınırlarını tespit ettirmesi, belli yasaları kabul eden bir millete sahip olması gibi hususlar siyasî bir oluşumun tesisini göstermektedir. Bu oluşum, hukuki ve siyasî bir devletin varlığı demektir.

Medine'de Farklı dinlere mensup kabileler arasında adalet üzere kurulan İslâm devleti, dönemin süper güçleri olan Sasani ve Bizans devletleri ile yaptığı askerî ve siyasî münasebetler sonunda üstün başarılar elde ederek, sınırlarını kısa bir zaman sonra, insan muhayyilesini durduracak şekilde Atlas Okyanusu'ndan Fergana'ya kadar genişletmiştir.

⁴⁵ İslâmî anayasanın başlıca kaynakları Kur'an-ı Kerim, Sünnet, İcma-ı Ümmet ve Kıyası Fukaha'dır. Bk. Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1986, I, s.77, Nesil yay.

⁴⁶ M.Niyazi, s.131, 140.

Kaynaklar

- Bernard Lewis, *İslâm'ın Siyasal Söylemi*, (trc., Ünsal Oskay), Ankara 2007, Phoenix yay.
- Celaleddin Vatandaş, *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslâm Vevleti-Medine Dönemi-*, İstanbul 2007, Pınar yay.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul 1986, Çağ yay.
- Fazlur Rahman, *İslâmî Yenilenme Makaleler I*, (terc., Adil Çiftçi), Ankara 2004, Ankara Okulu yay.
- Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, (trc., İ.Yiğit-S.Gümüş), İstanbul 199, Kayıhan yay.
- Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1986, Nesil yay.
- Hüseyin G. Yurdaydın, "Devlet ve Din, Halifelik ve Laiklik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XXVI, 1983/26.
- İbn Hişam, *İslâm Tarihi Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, (trc., Hasan Ege), İstanbul 1985.
- İmâmüddîn Ebû'l-Fidâ b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1973, Mektebetü'l-Maârif.
- M.Abid Câbirî, *Çağdaş Arap-İslâm Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*, (trc., A.İhsan Pala-M.Şirin Çıkar), Ankara 2001, Kitâbiyât yay.
- M.Abid Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, (trc., V.Akyüz), İstanbul 1997, Kitabevi yay.
- M.Ali Kapor, *Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri*, İstanbul 1993, Esra yay.
- M.Hanefi Palabıyık, "Hz. Peygamber'in Devlet Kurma Faaliyeti", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2002, sayı 17.
- M.Tayyib Okiç, "İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı", *AÜİFD*, sayı VII. Ankara 1958-59.
- Mehmed Niyazi, *İslâm Devlet Felsefesi*, İstanbul 2007, Ötüken yay.
- Muhammed Ammara, *Laiklik ve Dini Fanatizm Arasında İslâm devleti*, (trc., A.Karababa-S.Barlak), İstanbul 1991, Endülüs yay.

- Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (trc., S.Tuğ), İstanbul 1991, İrfan yay.
- Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, (trc., Vecdi Akyüz), İstanbul 1997.
- Muhammed Hamidullah, *İlk İslâm Devleti*, (trc., İ.S.Sırma), İstanbul 1992, Beyan Yay.
- Muhammed Hamidullah, *İslâm Anayasa Hukuku*, (Editör, V. Akyüz), İstanbul 1995, Beyan Yay.
- Patricia Crone, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Siyasî Düşünce*, (trc., H.Köni), İstanbul 2007, Kapı yay.